

Osvietenstvo a zamlčaný liberalizmus slovenských katolíckych národných buditeľov

Branislav Michalka

22. augusta 2024 ✚ *História* ✚ *Slovenské dejiny*

---

18. storočie môžeme nazvať kľúčovým vzhľadom na charakter prechodu protikatolíckej revolúcie z fázy protestantskej, heretickej do fázy definitívne protikresťanskej. Z konfliktu náboženského, v rámci kresťanstva, sa stáva konflikt medzi kresťanstvom ako takým (aj v jeho schizmatických a heretických podobách) a novým pohanstvom vo všetkých jeho formách.

Dominantným duchovným hnutím 18. storočia sa stalo tzv. osvietenstvo, ktoré sa, ako napovedá už jeho názov, usilovalo o „osvietenie“ ľudí žijúcich dovedy v „temnotách“ údajných kresťanských „povier“. Ide o súhrn viacerých myšlienkových predstáv, medzi ktorými boli dominantné predovšetkým tieto:

- **deizmus** – viera v Boha, ktorý je síce Stvoriteľom (Prvým hýbateľom) sveta, ale do chodu sveta ďalej nezasahuje a jeho chod prenecháva v rukách človeka (katolícka viera učí, že Boh aj po stvorení svet udržiaava a zasahuje do jeho chodu);

- **panteizmus** – viera, že Boh nie je samostatná osoba, nezávislá a oddelená od sveta, ale so svetom identická božská energia, ktorá prebýva a uvedomuje si seba samú skrze súhrn všetkého živého a neživého vo svete (katolícka viera učí, že Boh je konkrétna osoba, nezávislá na svete, tvorca sveta a vládnuca svetu);

- **ateizmus** – viera v neexistenciu Boha a nadprirodzených síl.

Popri nich sa začali presadzovať paralelne myšlienkové smery ako: demokratizmus, nacionalizmus, liberalizmus a pod. Celá táto zmes bola držaná pohromade veľkým očakávaním intelektuálov ohľadom zmien v myslení a správaní ľudského rodu. Táto viera v ľudský rozum a jeho neobmedzené možnosti, napriek tomu, že dočasne zakúsila koncom 18. storočia nepríjemný debakel, keď bola utopená v krvavých riekach Francúzskej revolúcie, lomcuje ľudstvom dodnes a tak ako sa osvietenci s pýchou dovoľávali 18. storočia, tak sa dnešní pokrokári dovoľávajú storočia 21.

Ilustračný obrázok, zdroj: wikimedia commons

Na území vtedajšieho Uhorska prebiehali ešte začiatkom 18. storočia protihabsburské povstania a len pomaly pokračovalo oslobodzovanie spod tureckej okupácie. Preto sa osvietenstvo oproti západnej časti cisárskych dŕžav trochu oneskorilo, avšak na druhej strane malo voľnejšie pole pôsobnosti. Uhorsko totiž nikdy nebolo dôkladne rekatolizované; naopak – slúžilo ako útočisko pre protestantov zo západnej časti ríše. V súvislosti s tým treba pripomenúť a zdôrazniť, že v Uhorsku sa ani neskôr, keď už boli známe krvavé plody revolúcie, nezakročilo proti slobodomurárskym lóžam, ktoré boli hlavnými šíriteľmi osvietenských ideálov.

Hlavnými podnecovateľmi osvietenstva boli od kresťanstva odpadnutí šľachtici a panovníci. Okrem oslobodenia duchovného si sľubovali od osvietenstva aj participáciu na delbe cirkevného majetku. To sa im splnilo za vlády osvietenského cisára Jozefa II., keď boli v rámci štátneho riadenia Cirkvi zlikvidované mnohé kláštory, zničené stovky pamiatok i kníh a z Cirkvi sa mala stať poslušná služobníčka štátu v rámci výchovy obyvateľstva k dobrému občianstvu.

Nacionalizmus

Popri iných ideách sa v druhej polovici 18. storočia začal predierať do popredia pozornosti intelektuálov nacionalizmus, ako špecifická forma osvieteného myslenia. Spájal sa v ňom *demokratizmus* v zmysle sympatizovania s ľudom, nie primárne ako konkrétny politický systém, a *liberalizmus* v zmysle náboženského a ideového pluralizmu v rámci národnej (etnickej) jednoty.

Kombinácia osvietenstva a nacionalizmu našla v rámci Uhorska živnú pôdu. Stáročiami odkladané etnické konflikty (kvôli vojnám s Turkami, ako aj kvôli náboženským vojnám) sa odrazu drali na povrch.

Tieto konflikty boli umocňované jednak veľkou odlišnosťou jazykových skupín v rámci Uhorska, z ktorých jedna bola dokonca neindoeurópskeho pôvodu a zároveň podozrievavým strachom z toho, aby sa jedna zo skupín, keďže tvorili približne tri rovnako veľké komunity (Maďari, Slovania a Nemci) nestala dominantnou. Nakoniec sa tento ťah podaril Maďarom. Reakcia ostatných národov nedala na seba dlho čakať a na maďarský nacionalizmus odpovedali nacionalizmom vlastným, resp. tu môžeme hovoriť oprávnene skôr o obrane národov pred tlakom nacionalizmu dominantného národa.

V prípade Slovákov, ktorí väčšinou patrili ku katolíckemu vierovyznaniu, sa tejto úlohy zhostil predovšetkým katolícky klérus a preto sa väčšinou pri tzv. národnom obrození zdôrazňuje oprávnene rola kňazov. Katolícky domáci pohľad a aj pohľad zo zahraničia (z Česka, Poľska, Chorvátska i Maďarska) na tomto základe opisuje slovenské národné obrodzenie ako v podstate kresťanskú, či dokonca katolícku záležitosť, nezaťaženú sprievodnými nekresťanskými či dokonca anti-kresťanskými javmi. Tento pohľad však nie celkom zodpovedá realite.

Pri pohľade nezaťaženom národným sentimentom a neuprednostňujúcim národ pred Vierou a Bohom, musíme konštatovať, že slovenskí osvietenci a národní buditelia katolíckeho pôvodu (o protestantoch ani nehovoriac) predstavujú ukázkový príklad ochoty spolupracovať na záchrane etnickej svojbytnosti s hocikým. Aj keby to bol nepriateľ Cirkvi cisár Jozef II., jeho slobodomurárski spolupracovníci a osvietenský filozofi haniaci a nenávidiaci Cirkev. Tento jav sa, samozrejme, netýka len Slovákov. Rovnaká situácia bola u Maďarov, Čechov, Nemcov a pod. Nákaza bola celoplošná. Do módy prišla osveta a národ, náboženstvo sa stalo voliteľným doplnkom.

Pred rokom 1789

Pohľad mnohých osvietených vzdelancov na osvietenstvo a jeho ideály v Európe môžeme rozdeliť na dve časové obdobia. Deliacou čiarou je Francúzska revolúcia. Aj väčšina neskorších konzervatívcov bola pred rokom 1789 v podstate liberálmi a osvietencami. Šok z dvadsaťročného rozvratu, ktorý priniesla do Európy revolúcia a následné napoleonské vojny, ich priviedol na stranu tradície. Bol to však proces precitnutia, vytriezvenia, avšak nie príťažlivosti. Ich srdce patrilo predtým ideám úplne odlišným a je otázne, či sa ich dokázali aj po krvavom revolučnom kúpeli úplne zbaviť.

Podobne to bolo aj so slovenskými obrodencami. Ich postoje, napriek tomu, že formálne boli kňazmi, odrážali fatálny rozklad Cirkvi, ktorý sa odohrával počas 18. storočia a ktorého symbolom bol napríklad Talleyrand, pôvodne biskup, potom revolučný poslanec, Napoleonov obávaný minister zahraničných vecí a ochotný služobník všetkých ďalších režimov: reštauračného aj konštitučného. Cirkev bola mnohými ľuďmi vnímaná ako priestor kariérneho rastu, kontaktu s panovníckym dvorom a nie ako miesto pre doktrinálnu čistotu. Na jej miesto nastúpili ako „koníčky“ horeuvedené ideológie a vytlačili v mysliach kňazov vieroučné otázky až na druhé, či dokonca tretie miesto, za Národ a Vedu.

Už za Márie Terézie bola situácia veľmi znepokojivá. Generálny seminár vo Viedni bol opisovaný ako semenisko bludov a morálneho rozvratu. Kňazi z neho vychádzajúci vedeli viac o Voltaireovi ako o sv. Tomášovi Akvinskom a celibát bol pre nich len slovom z učebnice. Môžeme predpokladať, že jeho bratislavská (prešporská) filiálka nebola o nič lepšia a dokladom toho môže byť svedectvo Jura Palkoviča, absolventa tohto seminára, ktorý sa v denníku dobromyseľne chváli, akí sú v Prešporoku pokrokoví, lebo v prednáškovej sále seminára majú namiesto sôch svätcov busty Voltaira či Rousseaua. Nie je ťažké domyslieť si, aký kňazský materiál vychádzal z týchto ustanovizní.

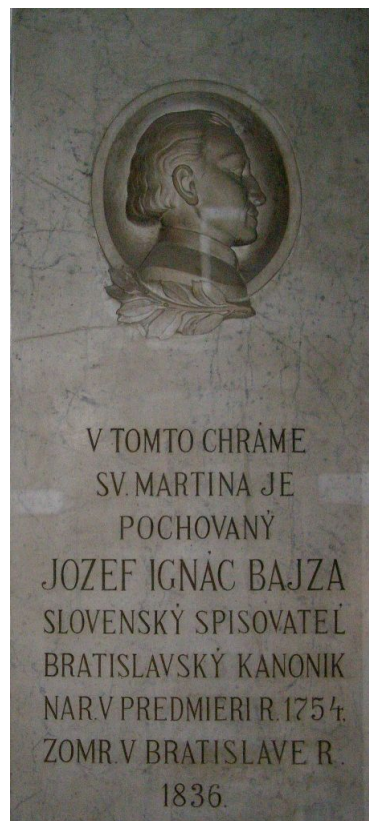
Jozef Ignác Bajza - ukázkový osvietenec

Časovo prvým národným osvietencom môžeme menovať Jozefa Ignáca Bajzu, ktorý dokonale spĺňa horeuvedené kritéria. V roku 1777 prichádza do Viedne, v ktorej nehatane vládne rozkladná ideológia a zasahuje aj panovnícky dvor. Manžel Márie Terézie, cisár Fratišek Lotrinský je členom slobodomurárskej lóže a rád koketuje s osvietenými bludmi. Bajza študuje za kňaza vo viedenskom Pázmaneu, kde mu prednášajú známi osvietení teológovia J. V. Eybel a J. M. Pehem, s ktorými sa Bajza stotožnil.

Kto bol Eybel? Jeden z hlavných predstaviteľov febronianizmu, osvieteného modernistického hnutia vo vnútri rakúskej katolíckej cirkvi. Duchovným otcom febronianizmu bol biskup Johann Nikolaus von Hontheim, ktorý podpisoval svoje diela ako Febronius. Tento podvratný živel bol podporovaný ďalším infiltrovaným nepriateľom Cirkvi, osobným lekárom Márie Terézie holandského pôvodu, významným slobodomurárom Gerardom van Swietenom. Jeho vplyv bol taký veľký, že ho cisárovná poverila dokonca reformou viedenskej univerzity!

Čo je pre našu tému zaujímavé: realizáciou febroniánskej reformy v Uhorsku bol poverený slovenský osvietenec Adam František Kollár, veľký ctiteľ osvieteného štátu na úkor Cirkvi, bývalý (čiže vyskočený a oženivší sa) rehoľník, ktorého diela boli na pápežskom indexe zakázaných kníh. Van Swieten ho osobne odporučil cisárovnjej. Kollár si za spolupracovníka vybral ďalšieho slovenského osvietenca Jozefa Bencúra de Jeszenova, profesora na evanjelickom lýceu.

Eybel, duchovný súputník horeuvedených, bol prominentným profesorom kánonického práva, ktorý svoje protirímske a protikatolícke zmýšľanie prestal nakoniec skrývať a musel v roku 1779 opustiť seminár. Nestratil sa však. Jozefínska doba mu priala a stal sa správcom pre úrad duchovných a tolerančných záležitostí v Linzi, čiže v ustanovizni, ktorá bola poverená realizáciou reforiem Jozefa II., kde sa významne podieľal na likvidácii kláštorov. V roku 1782 vydal anonymný spis *Čo je to pápež?* ako aj ďalšie protikatolícke spisy. V roku 1784 mu bolo pápežským breve zakázané publikovať a jeho *Úvod do katolíckeho cirkevného práva* bol daný Cirkvou na index. Nuž, takýto bol Bajzov učiteľ a vzor. Aj Bajza sám bol horlivým zástancom jozefínskych proticirkevných reforiem a štátnej kontroly nad Cirkvou. A aká bola jeho pastoračná činnosť ako kňaza?

Zdroj: wikimedia commons

Na fare v Dolnom Dubovom, kde pôsobil od roku 1783 do roku 1805, mal neustále spory so svetskou vrchnosťou ohľadom majetkových záležitostí, ale aj s cirkevnou ohľadom neplnenia kňazských povinností. Jeho oponent, panský úradník Kovács, ktorý na neho podal žalobu k cirkevnému súdu, je považovaný automaticky slovenskými historikmi za luhára a jeho charakteristika Bajzovej povahy je považovaná za prehnanú. Ak sa však pozrieme nestranne, tak presne tie isté povahové črty vystupujú v neskoršom Bajzovom spore s bernolákovcami, kde ich nikto nepopiera. V každom prípade je to zvláštny portrét služobníka Kristovho.

Kovács charakterizoval Bajzu ako blázna (*homo lunaticus*) a zúrivca. Zaujímavé je, že údajne neustále vyhľadával spory nielen s panstvom, ale aj s poddanými. Nešťítal sa ani verejnej inzultácie, zbil árendátora grófa Erdödyho a niekoľko ďalších odporcov, čo je u kňaza veľmi povážlivé. Svoje zanedbávanie kňazských povinností a častú neprítomnosť na fare ospravedlňoval svojou literárnou činnosťou, čo je u kňaza, ktorý ma na starosti spásu duší, vskutku zvláštna priorita. Obhajoval sa, že čas mu zaberajú spory s cenzúrou a pobyt v tlačiarňi. Že spor s Kovácsom nakoniec Bajza v roku 1796 vyhral, nemusí byť ani tak svedectvom o jeho cirkevnej bezúhonnosti, ako možno o celkovom stave osvieteného kléru, ktorý ho súdil.

Pozrime sa na jeho názory. Už jeho prvá publikácia *Rozličné verše* z roku 1782 neprešla cez cirkevného cenzora, ktorý bol Slovákom. Bajza preto rafinovane poslal spis do Viedne, kde Nemeč Hoffinger, pravdepodobne vôbec neovládajúci slovenský jazyk, či sám podobne orientovaný, vydanie textu povolil. Slovenský cenzor bol pohoršený a obvinil Bajzove epigramy, že sú proti zdravému rozumu a cirkevnej disciplíne. Množstvo epigramov je skutočne výrazom Bajzovho febronianizmu a osvietenstva.

Útočí v jozeffínskom duchu proti kláštorom, proti – podľa neho zbytočnému – formalizmu vo viere, proti bočným oltárom a pod. Skrátka, vidíme názory bežného katolíckeho modernistu. V epigramoch velebí francúzskych osvietenecov: „*Tí, ktorí ľud jedom krmia a napájajú, tí podľa všetkých zákonov smrťou sú trestaní a sú jej hodní; a od týchto trestov sú doteraz oslobodení len francúzski kuchári.*“ Nie je ťažké domyslieť si, akým „jedom“ to dovedy ľud krmili, kým neprišli „francúzski kuchári“ Voltaire a Rousseau.

V druhom diele svojho románu *Réné mládenca príhody a skúsenosti* sa jeho osvietenenské pretencie prejavili naplno. Hlavný hrdina René putuje po Hornom Uhorsku a túto púť využíva Bajza na prezentáciu svojich názorov na Cirkev. Kritizuje sv. omšu, život v kláštoroch, celibát a údajnú prepracovanosť farárov. Kniha je skutočnou studnicou osvietenenských múdrostí. Hneď v druhej kapitole začína posmech zo ženských kláštorov, matka predstavená je zaostalá, lebo nechápe reformy Jozefa II., breviár je nanič, lebo je v latinčine.

V ďalšej kapitole zas René prichádza dokonca s cirkevnou reformou: chce rušiť bočné oltáre, nechýba ani vtíp o Cigánovi, ktorý sa vysmieva z viacerých omší slúžených naraz; spomína stôl miesto oltára, ide okresať výzdobu v chrámoch a dať ju na chudobných, uctievanie obrazov svätých nesmie byť povinné, chce obmedziť uctievanie ostatkov svätých, obmedziť odpustky a „*konečne by sa na patričných miestach už raz mohlo porozmýšľať o tom, či by nebolo chvályhodnejšie, cnosti osožnejšie a nepomohlo by dosiahnuť cieľ celej Cirkvi aj každého človeka osobitne, keby sa všetky pobožnosti – nevynímajúc ani obeť omše svätej – konali v materinskom jazyku každého národa...*“ Skrátka pred očami máme pravého progresívneho katolíka.

Po revolučných udalostiach koncom 18. storočia a následnom krviprelievaní sa aj Bajza trochu upokojil. Osvietené názory si pravdepodobne ponechal, avšak keď ho arcibiskup Rudnay vymenoval za kanonika v Bratislavskom dóme, rozhodol sa mlčať. Osud francúzskej cirkvi, v ktorej zrušili nielen kláštory, ale zhabali aj celý cirkevný majetok a kňazov vraždili, mu bol výstrahou, že by zrejme pri podobných „reformách“ došlo nakoniec rovnako aj na diecéznych kňazov, poslov osvetu. A to by nemuselo skončiť dobre, pretože kanonik Bajza, horlitél proti mníšskej hrabivosti a veľký milovník ľudu zanechal po sebe v hotovosti 7223 zlatých, na svoju dobu značný obnos. Evidentne mal jeho demokratizmus a sociálny sentiment určité limity.

Bratislavský generálny seminár

1. júna 1784 otvorili v priestoroch bratislavského hradu generálny kňazský seminár (resp. presťahovali ho z Budína) ako pobočku Teologickej fakulty Viedenskej univerzity, ktorá už bola dokonale osvietená slobodomurárom van Swietenom. Cieľom bolo šíriť túto osvetu do Uhorska. Rektorom Viedenskej univerzity bol Stephan Rautenstrauch, hlavný poradca Jozefa II. ohľadom reformy teologického štúdia. Jemu podliehal aj bratislavský seminár. O úrovni „katolíckosti“ tohto štúdia nemusíme mať žiadne pochybnosti.

Z Viedenskej univerzity prešli do Bratislavy: Anton Bernolák, Jur Palkovič, Martin Ružička a z Budína prišiel Alexander Rudnay a ďalších 46 študentov. Mená prišielcov nie sú v slovenskom obrodeneckom hnutí zanedbateľné. Všetci dostali v seminári takú teologickú prípravu, akú si len vieme z horeuvedeného domyslieť. Určite vyšli zo seminára dokonale teologicky osvietení. Sám Bajza, vtedy už osvietený kňaz, si nevie bratislavský seminár vynachváliť: „... stánok múdrosti, kde múzi své bidlo položili, z Helikónu tak na Parnas sa prekročíc...“

Pod vplyvom tejto ustanovizne sa sformovalo myslenie väčšiny buditeľov z prvej etapy slovenského obrodenia. Z nich sa usporiadalo hnutie bernolákovcov a oni vtlačili, spolu so slovenskými luteránmi odchovanými na nemeckých univerzitách filozofiou Hegela, Fichteho a Schellinga pečať a tvar slovenskému národnému hnutiu až do príchodu ortodoxnejšej katolíckej národnej reakcie koncom 19. storočia.

Samotný seminár sa postupne viac a viac prispôboval osvietenскеj atmosfére. V roku 1786 v ňom musel prestať učiť františkánsky rád spirituálov a namiesto nich prišli osvietení absolventi teológie z Viedne. V roku 1788 odvolali rektora Andreja Szabóa a nahradil ho Juraj Frank zo Sedmohradska, ktorý prednášal o náboženskej tolerancii. Knihovníkom sa stal Jur Palkovič, ktorý začal hojne objednávať francúzske osvietenске knihy z Benátok, vtedy centra liberálneho katolicizmu na území Svätej rímskej ríše.

Palkovič natešený osvieteným vývojom si, ako už bolo spomenuté vyššie, do súkromného denníka 17. decembra 1787 zapísal, že v prednáškovej sále generálneho seminára majú pokrokové busty Voltairea a Rousseaua. O kňazský dorast bolo teda dôkladne postarané. Zachoval sa zoznam odporúčanej literatúry pre seminaristov, *Nova bibliotheca theologica selecta*, plný francúzskych jansenistických a galikánskych kníh, Febroniových spisov i Muratoriho liberalizmu. Tento zoznam sa zachoval v knižnici Antona Bernoláka.

Alexander Rudnay

Pristavme sa však najprv pri Rudnayovi, ktorý zo Slovákov dosiahol najvyšší post v cirkevnej štruktúre Uhorska. Ako jeho hlavný klad býva uvádzané to, že sa považoval za Slováka aj na arcibiskupskom stolci v Ostrihome. Nepochybne je pekné, keď si niekto pod nacionálnym tlakom uchová istú národnú lojalitu. Svedčí to o jeho hrdosti a cti. Je však tento klad, mimochodom nezávislý na náboženských postojoch, dostatočným kladom aj v prípade, že jeho nositeľ sa v iných otázkach profiloval ako osvietenec v duchu jozefínskeho febronianizmu?

Nie je tu priestor na zaoberanie sa celým Rudnayovým životom. Spomeňme len Bratislavskú cirkevnú synodu z roku 1822, nad ktorou prijal patronát. Tá svojím cirkevným reformizmom nakoniec vydesila aj Viedeň, takže odmietla jej program. Tento program opísal anonym pod menom Fabius, ktorý bol aj autorom brožúry obhajujúcej Bernarda Bolzana, známeho liberálneho kňaza a matematika, podozrievaného z členstva v slobodomurárskej lóži.

Na synode vyvrcholil spor medzi modernistami kriticky skúmajúcimi Sväté písmo a tradičnými interpretmi. Osvietená synodálna komisia však trpkou konštatovala, že v Uhorsku má kritická metóda väčší počet odporcov ako v Nemecku. Riešili sa tiež reformy v školstve, kláštoroch a pod., všetky v duchu osvieteneských princípov. Došlo aj na ekumenizmus. Teológ Hohenegger vyzval k zjednoteniu rozdelených kresťanských vierovyznaní a označil Rudnaya a sedmohradského biskupa Szepessiho za iniciátorov myšlienky zjednotiť

rôzne vierovyznania v Uhorsku. O aké zjednotenie by išlo, si môžeme domyslieť zo spisu horeuvedeného Fabiusa o synode. Myšlienka zjednotenia (celouhorského bratstva?) mala byť realizovaná pomocou ideálu humanity. Avšak nielen v Uhorsku, malo sa tak zachrániť celé ľudstvo (v rámci všeludského bratstva?). Teda už zrejme ale nie vo viere v Božieho Syna Ježiša Krista, Vykupiteľa a Spasiteľa.

Pod pseudonymom Fabius sa podľa historikov pravdepodobne ukrýva katolícky konvertita evanjelického pôvodu Karol Ruma (písal po nemecky obrany Slovákov a nekrológ na Bernoláka), ktorého si Rudnay vysoko vážil, bol členom jeho dôverného kruhu a pozval ho za profesora do ostrihomského ústavu pre novokňazov. Jeho manželka však zostala evanjeličkou, čo vysvetľuje jeho ideovú schizofréniu. V každom prípade, bol to veľmi čudný formovateľ katolíckych novokňazov.

Zo seminárov po niekoľkých rokoch začali vychádzať zástupy osvietených slovenských kňazov, ktorí sa stali bojovníkmi proti ultramontanizmu, čiže podriadenosti lokálnej cirkvi pápežovi. Už vtedy zrejme chápali dopredu čaro synodálnej cesty a cirkevnej plurality. Ultramontanizmus považovali buď za stredoveký prežitok, alebo, čo je podstatné – za nástroj maďarizačných snáh. Alebo za oboje. Národ bol povýšený nad vieru a pragmaticky sa ten, kto zabezpečil ďalšie prežitie národa, v tomto prípade rakúske cisárske osvietenstvo, stal pre nich spojencom aj za cenu bludu. Takto sformované kňazstvo v roku 1824, na oslavu slobody myslenia a humanizmu, vydalo spis osobne venovaný Rudnayovi s názvom *Najdôležitejšie pravdy prirodzeného náboženstva*, kde označili za vrcholný cieľ človeka premáhanie zla pomocou humanity!

Niet sa čo čudovať, že v takomto duchovnom ovzduší sa nakoniec zachoval aj výrok básnika a kňaza Jána Hollého: „*Kňaz je však nie služobníkom Boha, ktorý takého ani vôbec nepotrebuje, ale **je služobníkom ľudu** a z jeho poverenia takmer ako vyslanec musí raz prijatému Bohu preukazovať predpísanú poctu. Dovedte teda ľud najprv tak ďaleko, aby bol schopný iného poňatia Božskej Bytosti a potom budú aj iní – alebo hádam **nebudú už potrební vôbec nijakí kňazi!***“

Zdá sa, akoby sme čítali súčasných progresívnych a synodálnych kňazov: ľud kňaza poveril, kňaz je služobníkom ľudu, keď sa laici stanú dostatočne osvietení, tak budú všetci kňazmi a nebudú potrební žiadni špeciálni kňazi ako stav.

Môžeme s údivom konštatovať, že pod povrchom plnenia kňazských povinností, ktoré asi považovali niektorí národní buditeľia v duchu febronianizmu za akúsi formu osvety pre nevzdelaný ľud, nevediaci sa povzniesť k lepšej filozofii, sa pravdepodobne skrývali v množstve slovenských kňazov, v podstate duchovní odpadlíci spochybňujúci Cirkev, dogmy a možno aj celú myšlienku kresťanstva. Kňazstvo vnímali ako médium vhodné na osvetu národa či ľudu a zrejme aj za prostriedok získania vzdelania a spoločenského postavenia.

Juraj Fándly

Väčšina slávnych slovenských absolventov vtedajších seminárov sa zhromaždila v *Slovenskom učennom tovarišstve*, ktoré založili roku 1792 v Trnave. Členom bol Bajza, Rudnay, Hollý, Bernolák, Fándly a desiatky ďalších významných slovenských dejateľov. Počet členov sa vyšplhal až na 450. Zaoberať sa prínosom každého významného člena však presahuje možnosti tohto článku.

Pokúsme sa zhodnotiť celkovú duchovnú atmosféru v Tovarišstve vo vzťahu k Cirkvi. Ich idey totiž mali siahodlhý vplyv na celkový vývoj národných snáh slovenských katolíkov a ak ich sledujeme skutočne bez modernistických predsudkov, tak dokážeme vystopovať kontinuálnu líniu tohto katolíckeho pokrokárstva, starajúceho sa viac o hmotné dobro a osvetu ľudu, než o vieroučnú pravovernosť, až k dnešku.

Predstava, že slovenskí katolícki národovci predstavujú akúsi temnú baštu ortodoxie odporujúcu modernému svetu, je len predstavou liberálov, ktorí považujú za stredoveké temno všetko, čo sa vymyká z rámca ich predstáv. Línia osvieteného a modernistického kňaza sa vinie modernými slovenskými dejinami, pokračuje aj po roku 1918 a bola prítomná aj v I. slovenskej republike (1939 - 1945), ktorú mnohí považujú naivne za republiku „farskú“. Priam ukázkovým typom takého kňaza bol Juraj Fándly.

Nie je náhoda, že prvé beletristické dielo vytlačené v bernolákovčine bol práve *Dôverný rozhovor mnícha Atanáza s diablom Titinillom* od Juraja Fándlyho z roku 1789. Tento dialóg predstavuje exemplárnu ukážku osvieteného radikalizmu. Kláštorný život a kontemplatívne rehoľné zasvätenie sa Bohu je tu karikované v nebývalej miere pod rúškom osvietenej kritiky tzv. „nešvárov“. Diabol sa stáva obžalobcom temnoty mníšskych spotvorenín a všetky kontemplatívne rády, ktoré Jozef II. zrušil, obžalúva s úmyselného podvádzania veriacich, šírenia povier a hrabivosti.

Juraj Fándly

zdroj: wikimedia commons

Na kontemplatívne rády je tu nazerané ako na parazity, ktorí nepracujú a len sa modlia a aj to poverčivo a ziskuchtivo. V tomto pohľade môžeme ľahko rozoznať neskoršiu mantru všetkých komunistov a socialistov, ktorú omieľajú dodnes: nemáme nič proti náboženstvu, pokiaľ sa stará o chorých a sociálne slabších. Na to majú slúžiť rehoľné rády, kontemplatívne rády sú len semeniskom fanatizmu a spiatočnícva. Toto je duch slovenského osvietenstva.

Ako zmýšľal Fándly o mníchoch môžeme vidieť z toho, že ich považuje priam za spolčencov diabla. V *Dôvernom rozhovore* sa pýta Atanáz diabla Titinilla:

ATANÁZ: No predsa – kde sa s tebou lúčili najbolestnejšie, ktorí najviac banovali za tebou?

TITINILL: Och, však sa len nemúdro spytujete, akoby ste nevedeli, kto ma mal najradšej medzi sebou – Mnísi, rehoľníci! Nuž veru nielenže plakali, ale aj suchými slzami fňukali. Keby ste ich len boli videli, sami by ste boli uznali, že ich oči a srdcia nebolo možné potešiť ničím. Nechceli sa so mnou načisto rozísť, no keď sa prefíkaná svetská múdrosť silou-mocou oborila na mňa i na nich a nemohli obrániť ani mňa ani seba, musel som sa s nimi rozlúčiť, kým som sa vydal na túto vandrovku. Mnoho mníchov a rehoľníkov ma ako starodávneho známeho vyprevadilo až po henten vrch. Ba niektorí z nich, čo mi lepšie žičili, na pamiatku mi obvešali plecica svojimi mníšskymi habitmi, kapucňami aj kepeňmi a zaprisahávali ma sľubom, že sa k nim opäť vrátim do starej služby, ak sa po týchto zmenách ešte dakedy vrátia staré časy podľa ich nôty.

Fándly vôbec svojím životom predstavuje práve ten typ kňaza, ktorý sa ním stal zo sociálnych dôvodov. Jeho matka – vdova bola nútená pracovať v kláštorech a kláštory dali jej synovi aj vzdelanie. Namiesto vďaky za to, že ako syn chudobnej kraviarky mohol študovať, odmenil sa rehoľníkom trvalou zášťou. Nástup osvietenstva mu umožnil odísť z kláštora a doštudovať ako svetskému duchovnému v osvietenskom Generálnom seminári. Následne sa stal jedným z najhorlivejších propagátorov jozefinizmu a nadšene volal: „... po blatnom veku, po pošmúrnych storočiach teraz nám svitli osvietené časy...“

V kláštorech videl Fándly priam stelesnenie toho „blatného veku“, čiže predchádzajúcich storočí, ktoré na rozdiel od 18. storočia pestovali viac katolícku vieru ako humanistickú osvetu. V *Dôvernom rozhovore* diabol referuje:

„Nedáľeko Bielych hôr stál tiež jeden kláštor medzi horami, ktorý podajedni ľudia z úcty (per antonomaziam) volali Svätosť – a to pre tie veľké sväté odpustky, sväté púte, pre množstvo tamojších štácií a kaplniek, azda i pre veľa svätých omší, čo sa v horách slúžievali. Ale nebolo isté, či táto spomínaná Svätosť bola ôsmou alebo deviatou sviatosťou, no isté je, že túto zbytočnú sviatosť – kláštor patrila medzi prvé vyprázdnené kláštory bosákov – odstránil z počtu sviatosť kráľovský ortiel a odovzdal ho pod moc vojenskej varty.

Takéto sväté miesta bývali útočiskom najväčších hriešnikov a zároveň ochranou najväčšej nevedomosti a sprostosti. Napríklad Svätá Katarína, Svätý Anton, Svätý Kopeček, Svätý Kríž, Svätá Chrašť, Svätá Magdaléna, Svätý Peter, Svätý Mikuláš. Treba ľutovať iba to, že pod menami takýchto veľkých svätcov nachádzali príchylky najväčší a najhorší hriešnici, a to najmä takí, ktorí na vonkajších znakoch a výrazoch mníšskej pobožnosti zakladali aj nádej svojej spásy.“

Fándlyho epigramy plné osvietenských invektív sa nakoniec prejedli aj mnohým slovenským kňazom.

V roku 1796 Tomáš Chovanček informoval vtedajšieho prímasa arcibiskupa Bathányiho o vyjdení polemických spisov, ktorých autormi boli Fándly a Bernolák. Bernolákovo počínanie je hodnotené biskupským úradom len ako neuvážené a nezrelé rozhodnutie, avšak o Fándlym sa referuje, že je to „muž inak známy aj inými podobnými neľudskými satirami, ale aj nebezpečnými písacškami, pre ktoré bol braný na zodpovednosť, ba aj mu bolo zakázané písať.“ Tajomník arcibiskupa M.

Rauscher navrhuje väčšiu bdelosť, zrejme aj vzhľadom na odhalené jakobínske sprisahanie v Uhorsku z roku 1795: „Bdelosť pánov vikárov by sa mala zvyšovať v tom, aby sa zabránili kňazom podobné prechmaty a aby nedopustili vo svojom vikariáte, čo sa stalo v tomto terajšom nepríjemnom

prípade.“

Záver

V rámci slovenskej katolíckej tradície patrí vieroučná a disciplinárna rozkolísanosť katolíckeho obrodeneckého kléru k tabuizovaným témam. Z pocitu národnej hrdosti a obhajoby všetkého národného vyrastá neochota hľadiť na týchto mužov objektívnym okom katolíka verného v prvom rade Cirkvi a až potom národu. Tento prístup, ktorý si nahovára, že národu prospieva, nakoniec národ ničí. Osvietenský katolícki buditelia sa vydávali a vydávajú nerealisticky za verných synov národa i Cirkvi zároveň , len aby sa ukázalo: jednak pokrokovým vlastencom, že títo kňazi neboli poplatní temnote feudálnych prežitkov a neuprednostňovali nezdravý ultramontanizmus pred láskou k národu a na druhej strane, aby sa nepoplašili tí veriaci Slováci, ktorí uprednostňujú vernosť Rímu pred národom a spájaním sa s inými konfesiami na základe etnickej príslušnosti.

Avšak katolícky národovec, ktorý dá prednosť národu pred Bohom vlastne len dokazuje, že Bohu nedôveruje. Lebo Pán Ježiš povedal: „Hľadajte najprv kráľovstvo Božie a všetko ostatné dostanete k tomu.“ Boh zachová tie národy, ktoré ho nasledujú. Tie, ktoré sa spoliehajú na vlastné sily a v panike dajú prednosť svetu časnému pred večným, nakoniec samé pociťia tvrdosť času.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/osvietenstvo-na-slovensku-a-cirkev/>